

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ НА ПІДСТАВІ УГОД

Микола САВІН,
заступник прокурора Чернівецької області,
старший радник юстиції

УДК 343.123.3

УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ ТА ПРО ПРИМИРЕННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Еволюційний поступ, спрямований на гуманізацію та демократизацію кримінального процесу України, втілено у прийнятому 13 квітня 2012 року Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК України). У цьому нормативно-правовому акті закріплено багато нових для українського кримінального процесу інститутів, зокрема «слідчий суддя», «розумні строки», суттєво розширено умови для забезпечення рівності сторін, оптимізовано систему запобіжних заходів, а також запроваджено угоди в кримінальному провадженні. О.М. Литвак, А.В. Портнов, В.П. Пшонка, В.Я. Тацій та інші науковці у своїх працях аналізують нововведення з метою однозначного їх розуміння практиками, теоретиками, студентами юридичних спеціальностей. Напрацювання цих вчених досить цінне і вагоме для подальших наукових пошуків.

Метою запропонованої роботи є дослідження правового регулювання інституту угод в кримінальному процесі України, його походження та практика застосування в інших державах світу.

Угоди в кримінальному процесі України – абсолютно новий інститут. Проте аналоги угоди про примирення можна простежити на прикладі мирової угоди в цивільному, господарському, адміністративному судочинстві, які є формальними письмовими домовленостями сторін судового процесу, укладеними з метою врегулювання спору.

Альтернативна форма вирішення суперечностей у кримінальному процесі з метою примирення потерпілої і обвинуваченої сторін засобами медіації (посередництва) виникла у Франції наприкінці ХХ століття. Враховуючи її ефективність, Рамковим рішенням ради Європейського Союзу від 15 березня 2001 року «Про положення жертв у кримінальному судочинстві» всі країни ЄС зобов'язано поширювати посередництво в кримінальних справах і забезпечувати прийняття до розгляду будь-якої угоди між жертвою та правопорушником, досягнутої у процесі посередництва [1].

Інший вид угоди про визнання вини у сучасному розумінні в кримінальному процесі уперше впроваджено у США і його застосовують уже понад 150 років [2].

Нині 70–90% усіх кримінальних справ у державах класичного обвинувального кримінального процесу вирішується у спрощеному порядку шляхом укладання спеціальної угоди між сторонами обвинувачення і захисту, що значно пришвидшує судове провадження. І така процедура дедалі частіше застосовується у державах Європи, зокрема в Німеччині, Італії, Іспанії, державах Бенілюксу, Польщі, Чехії, Словаччині та Росії. Так, у чинному Кримінально-процесуальному кодексі Російської Федерації передбачено особливий механізм прийняття судових рішень при згоді обвинуваченого з пред'явленим йому обвинуваченням (Глава 40) та укладенні досудової угоди про співпрацю (Глава 40.1) [3].

У Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 року з наступними змінами (КПК України 1960 року) вже існували певні положення щодо скорочення і спрощення провадження у кримінальних справах. Це і протокольна форма досудової підготовки матеріалів (Розділ VII), і положення про примирення потерпілого із особою, що вчинила злочин (підсудним), яке має наслідком відмову в порушенні кримінальної справи або її закриття суддею (ч. 1 ст. 27, ст. 251, ч. 3 ст. 282), про примирення обвинуваченого з потерпілим (ст. 8) (тут необхідно вказати і на ст. 46 КК України. – *М.С.*) і, нарешті, про можливість для суду не проводити судові слідство, обмежившись лише допитом підсудного, який повністю визнав себе винним у пред'явленому йому обвинуваченні (статті 299, 301-1) [4].

Враховуючи виняткове значення угод, для економії часу та бюджетних коштів Генеральний прокурор України в наказі від 19 грудня 2012 року № 4 «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» [5] орієнтує підпорядкованих прокурорів на активне їх застосування. Позитивним і своєчасним для належного практичного застосування вимог Кримінального процесуального кодексу України є видання науково-практичного

коментаря Кодексу за загальною редакцією Генерального прокурора України [6], а також листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15 листопада 2012 року № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» [7].

У Главі 35 чинного КПК України закріплено два види угод кримінального провадження: про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим; про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим. Тобто угода про примирення може бути укладена як за ініціативою потерпілого, так і підозрюваного або обвинуваченого. При цьому домовленості стосовно угоди можуть здійснювати також захисник, представник або інша особа, погоджена сторонами кримінального провадження. Ця угода може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Участь у таких домовленостях слідчого, прокурора або судді заборонена.

Угоду про визнання винуватості можна укласти лише за ініціативою прокурора або підозрюваного чи обвинуваченого у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої або середньої тяжкості, тяжких злочинів, якими завдана шкода лише державним чи суспільним інтересам. Укладення такої угоди у кримінальному провадженні, в якому бере участь потерпілий, не допускається.

Укладення зазначених угод може ініціюватися у будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку. В разі недосагнення згоди факт ініціювання і твердження, зроблені з метою досягнення угоди, не можуть розглядатися як відмова від обвинувачення або як визнання своєї винуватості.

Якщо кримінальне провадження здійснюється стосовно кількох осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні

одного або кількох кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма підозрюваними чи обвинуваченими, угода може бути укладена із одним (кількома) з підозрюваних або обвинувачених. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), з якими досягнуто згоди, підлягає виділенню в окреме провадження.

У разі якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від одного кримінального правопорушення, угода може бути укладена та затверджена лише з усіма потерпілими.

Якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від різних кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма потерпілими, вона може бути укладена із одним (кількома) з потерпілих. Кримінальне провадження стосовно особи (осіб), з якою (з якими) було досягнуто згоди, також підлягає виділенню в окреме провадження.

Варто зауважити, що зміст угоди про примирення та зміст угоди про визнання винуватості як формальних актів досить подібні (статті 471 та 472 КПК України). Зокрема, це стосується таких положень: зазначення сторін угоди, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, узгоджене покарання і згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення і затвердження угоди, передбачені ст. 473 КПК України, наслідки невиконання угоди. В цих угодах зазначаються дата її укладення й підписи сторін.

Характерні вимоги угоди про визнання винуватості полягають у беззастережному визнанні підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, обов'язках підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення,

вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце).

Особливими для угод про примирення є такі положення, як: розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язаний вчинити на користь потерпілого, термін їх вчинення.

Загальним наслідком укладення та затвердження угоди (ст. 473 КПК України) для учасників є обмеження права оскарження вироку згідно з положеннями статей 394 і 424 КПК України.

Порядок судового провадження на підставі угоди регламентовано ст. 474 КПК України. Так, якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду. Як виняток, прокурор має право відкласти направлення до отримання висновку експерта чи завершення проведення інших слідчих дій, необхідних для збирання та фіксації доказів, які можуть бути втрачені зі сплином часу, або які неможливо буде провести пізніше без істотної шкоди для їх результату у разі відмови суду в затвердженні угоди.

Розгляд угоди проводиться судом під час підготовчого судового засідання за обов'язковою участю всіх сторін із повідомленням інших учасників судового провадження, відсутність яких не є перешкодою для її розгляду.

Якщо угоди досягнуто під час судового провадження, суд невідкладно зупиняє проведення процесуальних дій і переходить до її розгляду.

Важливим елементом судового контролю за додержанням прав обвинуваченого є те, що в обов'язковому порядку перед ухваленням рішення про затвердження угоди суд виключно під час судового засідання повинен з'ясувати в обвинуваченого, чи цілком він розуміє: свої права на судовий розгляд; обмеження права на оскарження внаслідок укладення та затвердження угод; характер обвинувачення; вид покарання, а також інші заходи, які будуть

застосовані до нього у разі затвердження угоди судом.

Суд зобов'язаний переконатися у судовому засіданні, що укладення угоди сторонами є добровільним. Також суд перевіряє угоду на відповідність вимогам КПК України і може відмовити у затвердженні угоди, якщо дійде висновку, що її умови суперечать вимогам законодавства, не відповідають інтересам суспільства, порушують права чи інтереси сторін або інших осіб; укладення угоди не було добровільним або сторони не примирилися; очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань; відсутні фактичні підстави для визнання винуватості. У такому випадку досудове розслідування або судове провадження продовжується у загальному порядку і повторне звернення з угодою в одному кримінальному провадженні не допускається.

Якщо ж суд переконується, що угода може бути затверджена, він за загальними вимогами ухвалює обвинувальний вирок, яким затверджує її і призначає узгоджену сторонами міру покарання (ст. 475 КПК України).

Особливістю вироку на підставі угоди є те, що його мотивувальна частина має містити: формулювання обвинувачення та статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, яка передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачувалася особа; відомості про укладену угоду, її реквізити, зміст і визначену міру покарання; мотиви, з яких суд виходив при вирішенні питання про відповідність угоди вимогам цього Кодексу та закону і ухваленні вироку; положення закону, якими він керувався.

У резолютивній частині вироку на підставі угоди мають міститися: рішення про затвердження угоди із зазначенням її реквізитів; рішення про винуватість особи із вказівкою на статтю (частину статті) закону України про кримінальну відповідальність; рішення про призначення узгодженої сторонами міри покарання за кожним з обвинувачень; остаточна міра

покарання; інші відомості, передбачені ст. 374 КПК України.

Доцільно зауважити, що вирок на підставі угоди все ж таки може бути оскаржений з підстав, передбачених у ст. 394 КПК України: призначення судом не узгодженого покарання; нероз'яснення наслідків укладення угоди; затвердження угоди у кримінальному провадженні, в якому вона не може бути укладена тощо.

Позитивними для дисциплінування учасників укладення угоди, насамперед засудженого, є визначені у ст. 476 КПК України наслідки її невиконання – скасування вироку за клопотанням потерпілого чи прокурора, яке може бути подане протягом встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення. Таке клопотання розглядається в судовому засіданні за участю сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Відсутність останніх не є перешкодою для судового розгляду.

Суд своєю ухвалою скасовує вирок, яким затверджена угода, якщо особа, яка звернулася з відповідним клопотанням, доведе, що засуджений не виконав умов угоди. Наслідком скасування вироку є призначення судового розгляду в загальному порядку або направлення матеріалів провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку у разі ініціювання угоди на стадії досудового розслідування.

Ухвала про скасування вироку, яким було затверджено угоду, або ухвала про відмову у скасуванні вироку може бути оскаржена в апеляційному порядку [8].

Якщо стороною угоди буде доведено факт умисного невиконання вимог угоди іншою стороною, суд в ухвалі про скасування вироку, постановленого на підставі угоди, ставить питання про притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 389-1 КК України [9].

Результати роботи органів досудового розслідування Чернівецької області із впровадження у практичну діяльність угод свідчать, що їх частка серед кримінальних проваджень, надісланих на розгляд суду, поступово збільшується.

Станом на 1 вересня 2013 року із 1 628 надісланих на розгляд суду кримінальних проваджень у 244, або 15% випадків, ставилось питання щодо затвердження угоди про визнання винуватості та угоди про примирення.

Однак практика застосування угод у кримінальному процесі перебуває ще на початкових стадіях імплементації. Попереднє вивчення цього питання свідчить, що реальні підстави й умови для укладення угод існують принаймні ще у чверті випадків направлення до суду обвинувальних актів. Через недостатню увагу прокурорів до змісту угод про визнання винуватості наявні випадки їх укладення між прокурором і підозрюваним за обставин, не передбачених КПК України. І це при тому, що вироки на підставі угод не можуть бути оскаржені у зв'язку з оспорюванням обставин їх укладення. Подекуди учасниками кримінального провадження узгоджуються покарання із застосуванням статей 69, 75 КК України без належного обґрунтування обставин, що пом'якшують покарання, у зв'язку з цим суд свої рішення про призначення покарання не вмотивовує.

Таким чином, стан застосування положень Кримінального процесуального кодексу України щодо провадження на підставі угоди про примирення та угоди про визнання винуватості свідчить про певні проблеми, які потребують як практичного, так і законодавчого вирішення найближчим часом. Такими, зокрема, є наведені нижче.

1. Необхідність напрацювання практики належного виконання вимог КПК України щодо застосування угод в кримінальному процесі як органами досудового розслідування, так і судами, оскільки на даний час частка розгля-

нутих судами справ на підставі угод надто мала і не відповідає меті запровадження цих спрощених процедур кримінального процесу – максимальному розвантаженню органів слідства і судів.

Вирішенню цієї проблеми має сприяти відповідно до ч. 7 ст. 469 КПК України активна правова позиція процесуальних прокурорів, органів досудового розслідування, а також адвокатів і судів як у конкретних кримінальних провадженнях, так і під час вивчення практики застосування угод, вироблення відповідних методичних рекомендацій та роз'яснень, спрямованих на одностайне виконання вимог Глави 35 КПК України.

2. Позитивним положенням КПК України є те, що укладення зазначених угод може ініціюватися в будь-який час після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку.

Однак, враховуючи, що угоди введено з метою економії часу і коштів, які витрачаються на кримінальне провадження, більш ефективним слід визнати укладення їх на початкових стадіях процесу.

Вирішення цього питання полягає у правороз'яснювальній роботі в засобах масової інформації для формування позитивного ставлення до практики застосування угод у суспільстві в цілому та в учасників кримінального процесу (підозрюваних, обвинувачених чи потерпілих) зокрема.

Крім того, у КПК України доцільно впровадити розробку відповідної пам'ятки, надання якої передбачити підозрюваному чи обвинуваченому одночасно із пам'яткою про їх процесуальні права згідно зі ст. 42 Кодексу, а потерпілому – одразу після подання ним заяви про визнання потерпілим.

3. Важливим є виконання повною мірою процесуальним прокурором повноважень, наданих йому відповідно до ч. 1 ст. 474 КПК України щодо відкладення направлення до суду обвинувального акта з угодою про визнання винуватості до завершення проведено певних слідчих дій (проведення

експертиз), необхідних для фіксації доказів, які з часом можуть бути втрачені.

Наведене пов'язано з тим, що факт ініціювання укладення угоди стороною захисту може використовуватись для затягування розслідування саме з метою недопущення належного збору доказів. Тому доцільно на цьому додатково акцентувати увагу у п. 5 галузевого наказу Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 року № 4 гн.

4. Норма ч. 8 ст. 474 КПК України про недопущення повторного звернення з угодою в одному кримінальному провадженні є невиправданою, оскільки навіть неправильна (на думку суду, який ще не розглядав справу) кваліфікація злочину органом розслідування або інші обставини (наприклад, невідповідність, знову ж таки, на думку судді, умов угоди інтересам суспільства тощо) можуть бути підставою для цього.

Так, із різних мотивів судами області з 244 надісланих до судів кримінальних проваджень на підставі угод в 11 провадженнях відмовлено у їх затвердженні. Звичайно, причинами такого стану справ могли бути поспішність чи недостатня виваженість прийнятих рішень процесуальними прокурорами. Проте в цих випадках право повторного звернення до суду з угодою виключається. Тому доцільно передбачити можливість повторного звернення до суду із угодою після усунення порушень, визначених ч. 7 ст. 474 КПК України, які стали підставою для її незатвердження судом.

5. Розширення можливостей припинення кримінального переслідування внаслідок примирення між потерпілим та обвинуваченим може спровокувати спроби незаконного тиску на потерпілого і навіть вчинення стосовно нього нових суспільно небезпечних діянь з метою змусити його дати згоду на «примирення».

Наведене необхідно враховувати в роботі як процесуальним прокурорам, так і судам. Зокрема, слід виважено та прискіпливо розглядати певні категорії кримінальних проваджень, і насамперед пов'язаних із насильством щодо потерпілого.

Приміром, такими можуть бути злочини середньої тяжкості: замах на умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання (статті 15, 116 КК України); замах щодо доведення до самогубства (ст. 15, частини 1, 2 ст. 120 КК України); умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК України); катування (ч. 1 ст. 127 КК України) тощо.

6. Зважаючи на досвід іноземних держав, доцільним вбачається подальший розвиток інституту угод у кримінальному процесі.

Так, необхідно опрацювати питання та вивчити можливість доповнення КПК України положеннями про «призупинення процесу обвинувачення» щодо вчинених вперше кримінальних проступків та злочинів невеликої тяжкості на певний строк, після чого обвинувачення буде знято за умови, що правопорушник дотримається певних умов удосконалень цього періоду (наприклад, розпочне лікування, виконає громадські роботи, відшкодує збитки, не вживатиме наркотичні засоби тощо). Насамперед це актуально у випадках вчинення вперше таких найменш суспільно небезпечних діянь підлітками.

Угоди про застосування альтернативних видів виправного впливу, які успішно тривалий час застосовуються у США, вважаємо, доцільно запровадити і в Україні. Такі угоди, розширюючи засади демократичності кримінального процесу, сприятимуть економії заходів репресії та реальному виправленню правопорушника.

Практика кримінального провадження на підставі угод в Україні є нетривалою і недостатньо відпрацьованою. У подальшому на підставі відповідних ґрунтовних вивчень органів прокуратури та судових органів напрацьовуватимуться єдині підходи до застосування відповідних положень КПК України, що будуть втілені у методичних рекомендаціях, постановках пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також пропозиціях щодо вдосконалення кримінально-процесуального законодавства.

Список використаних джерел:

1. Навчальні лекції по КПК України / Освітній портал Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://den4ik.pp.ua/lektsiji/28-lektsiji-z-kriminalnogo-protsesu/lektsiya-19/211-2-kriminalne-provadhennya-na-pidstavi-ugod.html>
2. Особливості кримінального процесу в Англії та США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-7164-9.html>
3. Глава 40 Уголовно-процессуального кодекса РФ. Особый порядок принятия судебного решения при согласии обвиняемого с предъявленным ему обвинением [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.advocatemoscow.ru/517-glava-40-ugolovno-processualnogo-koдекsa-rf.html>
4. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
5. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: наказ Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 року № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102
6. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х.: Право, 2012.
7. Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15 листопада 2012 року № 223-1679/0/4-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
9. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

Микола САВІН

УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ ТА ПРО ПРИМИРЕННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Стаття присвячена новим інститутам кримінального процесу – угодам про визнання винуватості та про примирення. Автор досліджує вітчизняне законодавство і наголошує на позитивних аспектах таких новацій для пришвидшення перебігу кримінального провадження й гарантування прав його учасників. Запропоновано перспективи подальшого вдосконалення правового регулювання вказаних процесуальних механізмів прийняття рішення.

Ключові слова: угода про визнання винуватості; угода про примирення; кримінальне провадження; вирок на підставі угоди.

Николай САВИН

СОГЛАШЕНИЯ О ПРИЗНАНИИ ВИНЫ И О ПРИМИРЕНИИ ПО УГОЛОВНОМУ ПРОЦЕССУАЛЬНОМУ КОДЕКСУ УКРАИНЫ

Статья посвящена новым институтам уголовного процесса – соглашениям о признании вины и о примирении. Автор исследует отечественное законодательство и отмечает положительные аспекты таких новаций для ускорения процесса уголовного производства и обеспечения прав его участников. Предложены перспективы дальнейшего совершенствования правового регулирования данных процессуальных механизмов принятия решения.

Ключевые слова: соглашение о признании виновности; соглашение о примирении; уголовное производство; приговор на основании соглашения.

THE AGREEMENT OF GUILT AND AGREEMENT OF ATONEMENT OF THE CRIMINAL PROCEDURE CODE OF UKRAINE

An article is dedicated to new criminal procedure institutes – reconciliation and plea agreements. Author inquiries into the matter of national legislation and points out positive aspects of such innovations that advance the process of criminal proceedings and indemnifies the rights of its participants. There are suggested perspectives of further improvement of legal regulations of indicated procedural mechanism of taking decisions.

Keywords: plea agreement; reconciliation agreement; criminal proceedings; the verdict on the basis of an agreement.

